

DOI: 10.26565/2227-1864-2023-92-11
УДК 811.161.2'373

Девіаційна експансія неоантропонімів у мовленні користувачів соціальних мереж

Катерина Дюкар

*кандидат філологічних наук, доцент закладу вищої освіти (кафедра української мови),
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(м. Харків, Україна, майдан Свободи 4, 61022, Харків);
e-mail: katelyna.dukar@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0001-5364-1985>*

У роботі проаналізовано сучасні способи творення okazіональних антропонімів у мовленні користувачів соціальних мереж як лінгвістичних тригерів, спрямованих на моделювання певного типу сприйняття дійсності реципієнтом, закладеного й передбаченого креатором-мовцем. Простежено причинно-наслідкові зв'язки виходу поза межі узусу під час деривації одиниць в історично консервативному пласті антропонімів. Відзначено тенденцію до активного використання власне okazіональних і екзотичних словотвірних зразків для продукування похідних. Констатовано орієнтованість дериваційних зрушень на творення виразно інвективних лексем і фразем у контексті безпосередньої залежності ступеня девіації від очікуваного комунікативного ефекту. Указано на виняткову значущість для описаних процесів дії структурно-семантичних аналогій і асоціацій зі структурно подібними лексемами з нормативного словника. Досліджено й описано процес актуалізації когнітивно-афективних тригерів у реципієнтів унаслідок конотативної варіативності неoderиватів. Акцентовано на неможливості встановлення денотатів okazіональних дериватів у разі їхнього контекстного ізолювання від конкретного мовленнєвого акту. Звернено увагу на множинність комбінацій психолінгвістичних рецепцій похідних і розмитість їхніх лексичних семантик. Розглянуто місце okazіональних дериватів-антропонімів у сучасному медіадискурсі як свідомо застосованих розгерметизаторів прецедентних висловлювань. Окреслено перспективність розроблення психолінгвістичного аспекту okazіональних дериваційних процесів для різних комунікативних ситуацій і сфер діяльності людини з метою всебічного та більш ґрунтового дослідження й опису мовленнєвого вияву не лише окремої мовної особистості, а й носіїв мови загалом.

Ключові слова: okazіоналізм, деривація, лінгвістичний тригер, антропонім, сленг, медіадискурс

Глобальні зміни в суспільно-політичному, економічному, духовному та культурному житті людини, супроводжувані активізацією процесів діджиталізації та переорієнтації на онлайн-середовище, цілком закономірно віддзеркалюються не лише в мові системно, а й у мовленні її носіїв ситуативно. Оперативно реагувати на реалії й виклики сучасного світу, ідентифікуючи, називаючи й одночасно наповнюючи форми адекватним змістом, будь-яка мова спроможна лише тоді, коли має розвинену дериваційну систему, здатну задовольнити запит мовців у номінації, у максимально адаптованій для декодування й інтерпретування формі. В іншому випадку процеси мовної параметризації світу зводяться до перманентних іншомовних запозичень, що відзначатимуться експансивним характером і нівелюванням особливостей історично внормованої системи, із одного боку. Із другого – за таких умов дистанція між смислом, закладеним у висловлення мовцем, і смислом, сприйнятим реципієнтом, потенційно може сягнути таких розмірів, що процес вербальної комунікації втратить свою першочергову мету.

Простежені тенденції охоплюють навіть таку статичну й консервативну сферу, як ономастикон. Найбільш виразно це оприявлюється в неоантропонімах, що активно

з'являються в текстах дописів і гілках коментарів користувачів соціальних мереж. Останні становлять інтерес не лише з погляду конструювання й ретранслявання виразно чи латентно емотивних текстів, а й із позицій того впливу, якого мають на меті досягти та який зрештою чинять на мовну особистість реципієнта створювачі текстів. Особливо цікавими в цьому контексті видаються як свідомі та прагматизовані, так і спонтанні й підсвідомі реалізації потенцій дериваційних моделей сучасної української мови в консервативних системах на кшталт антропоніміки.

Світова наукова спільнота, й українська не є винятком, давно тим чи іншим чином звертається до розгляду структурно-семантичної та функційної специфіки ономастикону, зокрема й під час дослідження інновацій: М. Карпенко, Ж. Колоїз, А. Нелюба О. Стишов, О. Суперанська, М. Торчинський, Р. Vacot, М.-М. Magda, D. Crystal та інші. Водночас девіаційна експансія неоантропонімів у мовленні користувачів соціальних мереж наразі не стала об'єктом окремої наукової розвідки. У зв'язку з цим мета статті – з'ясувати провідні тенденції девіантного творення okazіональних одиниць – назв осіб, вилучених із текстів дописів і гілок коментарів соціальних мереж. Об'єкт дослідження становлять неузуральні інноваційні деривати, утворені на позначення назв осіб. Джерельну базу склали одиниці, вилучені

методом суцільної вибірки із текстів дописів і гілок коментарів у фейсбуці.

Оказіональні зрушення в антропоніміці, переконані, явище не нове, однак способи й інструментарій залучування до деривації морфем із часом значно розширився. Скажімо, активне залучення редеривованих моделей до творення прізвиськ від прізвищ із відповідними супутніми змінами на морфемному рівні має давню історію: *Остан* ← *Остапенко*; *Петруха* ← *Петрушинський*; *Сірий* ← *Сіренко* тощо. Припускаємо, що таким чином мовець не стільки економить мовні засоби чи свідомо актуалізує конотації прихильного, дружнього, наближеного ставлення, скільки адаптує проксимічні параметри комунікативного процесу в бік оптимального для себе стратифікування простору: зменшення або збільшення комунікативної дистанції, вивчення особистісних кордонів реципієнта, оптимізація зони спілкування самого комуніканта тощо. Цікавим у зв'язку з цим видається той факт, що оніми, на відміну загальних назв, покликані виділяти предмет, указувати графічно й лексично на унікальність останнього, однак унаслідок об'єктивної обмеженості мовних засобів продукується лінійка аналогів. Отже, творення прізвиськ способом редеривації є прагненням мовця не просто виділити реципієнта з-поміж інших унікальних явищ, а певною мірою ранжувати з позицій власного межування простору та суб'єктивної рецепції.

Із огляду на вищевикладене активізація аналогічних чи подібних до описаних процесів у мовленні користувачів соціальних мереж видається абсолютно прогнозованою. Питання полягало в часових межах актуалізації вказаної тенденції та наявності відповідного комунікативного майданчика для антропонімокреативу. На сьогодні, із одного боку, стрімкий розвиток соціальних мереж і месенджерів надав мовцям змогу реалізовувати словотвірними засобами авторські інтенції, а з другого – масовий перехід до спілкування онлайн протягом останніх років спричинив девіантно-оказіональну експансію дериваційних процесів, яка з позицій учасників комунікації вже не сприймається як зрушення чи помилка, оскільки, припускаємо, водночас не демонструє виходу за межі чи опору системності мови на різних її рівнях.

Не беручи до уваги морально-етичного аспекта процесу творення й подальшого вживання слів на зразок *Зеля*, *Ляш*, *Турчин*, *Шмига*, *Ющ*, найбільш показово вищеописані процеси віддзеркалилися в одиниці *Порох*, утвореній шляхом редеривації від антропоніма *Порошенко* із законотвірним для української мови чергуванням приголосних *x/ш*. Можемо у зв'язку із цим припускати, що дотримання фонетичних змін свідчить про неможливість

виходу дериваційних процесів, навіть okazіональних, на позасистемний, хаотичний рівень. Антропонімокреатив наразі втратив за термінологією Т. Попової ореол новизни, увійшовши в активний ужиток не лише політичного, а й інших дискурсів. До речі, особливий інтерес викликає той факт, що, залежно від суб'єктивного ставлення мовців до експрезидента України як політичного діяча, бізнесмена чи людини, палітра конотацій антропоніма *Порох* варіюється в межах полярно протилежних значень. Створенню позитивних семантичних нашарувань в одиниці сприяють стійкі асоціації антропоніма із загальною назвою на позначення вибухової речовини металюї дії. Відтак, онім постає бажаною для сприйняття реципієнтами характеристикою його носія: *сильна особистість, спроможна досягати й уражати будь-які цілі, зокрема політичні*. Не відкидаємо ймовірності того, що в такому разі актуалізуються афективні тригери *війна*, *Донбас*, *протидія агресії* та інше, що відкривають учасникам комунікації нові обрії декодування посилів комунікатора [3]. Можемо припускати, що не останню роль в утвердженні стереотипу *Порох/порох* відіграла й мовна гра, використана самим П. Порошенком (вочевидь, абсолютно свідомо) під час однієї з промов: «Я закликаю українців не панікувати і тримати *порох* сухим...» Подібний механізм застосовано й для утвердження негативного стереотипу відносно антропоніма *Порох* і, відповідно, названої ним особи: одне з тлумачень слова *порох*, зафіксоване в академічному словнику української мови, пов'язане з номінуванням чогось, *що не варте уваги, не має цінності чи значення*. Відтак, учасники політичного медіадискурсу, висловлюючи негативне бачення дій чи особистості ексгваранта, укладають у висловлення тотожні чи схожі логіко-асоціативні семантичні нашарування: «Щось *порох* схуд, недоїдає?» Додамо, що мовці нерідко вдаються до графічних засобів вияву власного ставлення до того чи іншого політика, навмисне вживаючи малу літеру замість великої в онімах і навпаки. Отже, одиниці на зразок *Порох* мають безліч особистісних значень, кожне із яких є своєрідним актуалізатором емотивно-афективного тригера конкретного мовця чи реципієнта, що у виняткових випадках можуть максимально наближатися за смыслом, але лишаяться нетотожними.

Дещо складнішими з погляду перебігу дериваційних процесів є одиниці на зразок *Грицик*, *Зелік*, *Луцик*, *Родзік*, *Яник* тощо, спродуковані від прізвищ *Грищенко*, *Зеленський*, *Луценко*, *Родзинський*, *Янукович* відповідно. Названі слова є зразками субституції, властивої okazіональному словотворенню. Інструментарій цього способу надзвичайно широкий, але на сленговому рівні надзвичайно активною виявилася транссуфіксація, що передбачає заміну одного посткореневого афікса іншим. Зауважимо, що, попри виразну девіантність моделі, антропонімокреативати

демонструють системність, по-перше, її відтворення, по-друге, реалізації відсубстантивного номінування на позначення осіб чоловічого роду з відтінком зменшеності за допомогою афікса **-ик-** і його фонетичного варіанта **-ік-**, закріплених узусом. Саме в спрацьовуванні вказаної словотвірної норми в межах неuzuальних моделей убачаємо підстави для припущення, що оказіональний рівень підпорядковується системності й закономірності норм і правил, закладених на інтуїтивно-асоціативному рівні мовної особистості ще на етапі її формування, зокрема під час інтегрування мовленнєвого досвіду адаптаційного періоду в мовну компетентність, історично й соціально визначену попередніми поколіннями. У зв'язку з цим, на наше переконання, варто говорити й про певну прогнозованість потенційних конотацій у найзагальнішому вигляді. Відтак, як зузальні, так і оказіональні субститути є не стільки семантично нейтральними, скільки біполярними: незалежно від того, який тригер спрацює в комунікативному просторі та якого психологічного значення набуде конкретна одиниця, ітиметься або про позитивну інтерпретацію, або про негативну. Водночас складно остаточно з'ясувати, яку роль у подібних процесах відіграє тенденція до економії мовних засобів, оскільки в контексті «Зелік клопотатиме перед мінсоцполітики, аби освітян не позбавляли 20-відсоткової доплати» вона простежується, а в уривку «порох і зелік рідні брати!» говорити про збереження мовних зусиль комунікатора не маємо достатніх підстав.

Із інтерпретативного погляду більш незвичними та складними для параметризації видаються транссуфіксальні антропонімосубститути на кшталт *Аваков*, *Коломоїша*, *Турчинатор*, *Яйценюх*, *Януковоц* – похідні від прізвищ *Аваков*, *Коломоїський*, *Турчинов*, *Яценюк*, *Янукович* відповідно. Прозорими видаються семантичні зв'язки між компонентами новотворів, що, припускаємо, і мали на меті креатори одиниць. Мова йде одночасно про, по-перше, чітку вказівку на конкретну особистість, по-друге, характерну, на думку комунікатора, особливість зовнішності, поведінки тощо цієї людини, по-третє, певну відсилку до події, дії чи бездіяльності об'єкта номінації, по-четверте, актуалізацію супутніх прецедентів, пов'язаних із ним. Скажімо, *Януковоц*, навіть поза контекстом, з погляду називання легко кодифікується – Віктор Янукович. Заміна форманта **-ич** на **-оц** створює ефект наявності двох коренів у похідному. Зауважимо, що в нормативному антропоніміконі подібні утворення є непоодинокими (*Золотоноша*, *Свербигуз*, *Чорновіл*). Отже, у контексті системної підпорядкованості мовним закономірностям антропонімодекат *Януковоц* формально

відповідає зузальним зразкам. Упадає в око те, що заміна відбулась не на прогнозований фрагмент **-оч** (*Януковоч*), а саме суржиковий **-оц**, який репрезентує результат тривалої агресивної російсько-української інтерференції. Заміна форманта дає учасникам комунікативних процесів змогу одночасно відзначити специфіку мовлення названої особи й указати на характерні риси стилю її керування державою та відповідальності за виконання/не виконання взятих на себе зобов'язань. Фактично оказіоналізм виступає тригером, що для кожного реципієнта «запускає» низку абсолютно суб'єктивних мисленнєвих процесів, пов'язаних із конкретними спогадами, зокрема й емотивно-афективних станів, пережитих під час згадуваних подій [5]. Так, для учасників акції протесту 2013 року *Януковоц* разом із співвіднесеністю з особистістю експрезидента актуалізує поняття *бездіяльність*, *інертність*, *зброя*, *конфлікт*, *розгін*, *брехня* тощо. Наголосимо, що в цьому випадку варто говорити про психолінгвістичне значення антропоніма, оскільки для стандартної лексичної параметризації, на нашу думку, одиниця не придатна.

Описаними вище зразками лінгвокреативність користувачів соціальних мереж не обмежується. Одним із найбільших строкатих і великих є клас антропонімів-субститутів, утворених трансрадикацією, тобто шляхом часткової або повної заміни кореня: *Бібілко*, *Кидалов*, *Мертвечук*, *П'яччук*, *Трепошенко* тощо. У межах цієї групи інноваційних антропонімів фіксуємо орієнтованість дериваційних зрушень на творення виразно інвективних лексем, ступінь девіації яких безпосередньо підпорядкований очікуваному комунікативному ефекту. Скажімо, похідне *Мертвечук*, мотивоване антропонімом *Медведчук*, дає комунікаторові змогу змодельовати інвективу й спрямувати когнітивну діяльність реципієнта в цьому контексті на один із афективних тригерів, що спрацює винятково для цієї особистості в контексті її власного досвіду, особливостей мислення та світоглядних орієнтирів. Негативна конотованість аналізованої одиниці, декодована первинно, для кожного комунікатора в подальшому набуде різного ступеня інвективи: для реципієнтів, у яких *Мертвечук* виступає тригером подій, пов'язаних зі смертю Василя Стуса, ітиметься про моделювання образу звичайного кар'єриста; для реципієнтів, у яких актуалізуються тригери війни на Донбасі, сприйняття орієнтуватиметься на образ зрадника держави тощо. Цікавим видається той факт, що, попри конотативну варіативність і об'єктивну неможливість встановлення денотата як поза контекстом, так і подекуди в ньому, подібні субститути виступають своєрідними розгерметизаторами прецедентних висловлювань: «*Мертвечук* тут не при справі, хоч Кремль усіляко намагається підняти його нульовий рейтинг». У цьому разі оказіональний антропонім завдяки описаній вище специфіці декодування значення сприяє ширшому й ґрунтовнішому розумінню

процесів, ніж можна прочитати за сумою складників фрази: *В. Медведчук маючи постійну підтримку з боку президента Російської Федерації не лише як кума, а й політичного союзника, має зіпсовану репутацію в колах національно свідомих громадян* тощо. Отже, із погляду актуалізації когнітивно-афективних тригерів у сучасному політичному медіадискурсі для моделювання певного типу сприйняття дійсності реципієнтом презентовані одиниці володіють чи не найбільшим потенціалом.

Окремо варто сказати про оніми на зразок *Вазеленський, Генуцій, Психовшек, Шляшко, Шмарій*, утворені шляхом інтрузії – вставки в узуальне слово сегмента, морфеми, слова. У контексті аналізованого питання цікавим видається той факт, що інтрузія, первинно орієнтована на полегшення вимови складних для мовця звукосполук, в оказіональному словотворі адаптує когнітивні процеси комуніканта під задану модель дійсності. До прикладу тмезис літери *с* у прізвище українського ведучого політичних ток-шоу В'ячеслава Пиховшека допомагає створити в уяві реципієнта образ емоційної людини, зміни настроїв якої важко передбачити, відповідно, формується стереотип, що в подальшому гальмуватиме сприйняття інформації, оскільки емотивний складник повідомлення нерідко потлумлює змістовий. Не можна не згадати також про те, що деякі оказіональні антропоніми утворюють цілі словотвірні гнізда. На наш погляд, спостережена тенденція є ще одним свідченням цілеспрямованого залучення комунікаторами оказіональних зразків до моделювання не просто певних типів сприйняття дійсності, а й цілої картини світу комуніканта. Так, антропонім *Генуцій* є відонімним похідним оказіонального *Гена*, яке, зі свого боку, стало твірним для великої кількості дериватів: *генадобія, Генард, Генастан, Генасіті, гешин, гешити, Генуля, Гешчик, генуцизм* тощо. Упадає в око структурно-семантична подібність новотвору *Генуцій* до нормативного *Конфуцій*: нарощення елемента **-уцій** до оніма *Гена*, припускаємо, є свідомою спробою саркастичного осмислення результатів діяльності Г. Кернеса як міського голови міста Харкова окремою категорією мовців: «Великий комбінатор *Генуцій* освоїв бюджетні кошти, а зараз бореться з форсмажором в виді піни». Скажімо, Конфуцій відомий передовсім філософською системою під назвою конфуціанство, що мала надзвичайний вплив на китайську культуру. Імовірно, креатор новотвору провів паралелі діяльності Г. Кернеса,

який також створив певну «філософію» життя міста-мільйонника, виробив власну концепцію керування ним і взаємодії з підлеглими, суттєво вплинувши на культурний, інформаційний, політичний тощо простір мегаполіса. Указані смисли неприховано ретранслюються через новотвір і з різним ступенем інвективності декодуються різними категоріями мовців: «Потім *Генуцій* все оптимізував. Трамвай прибрали, а “проблеми” які цім рішенням “вирішували” лише збільшилися». До речі, антропонім актуалізує надзвичайну кількість емотивно-афективних тригерів у комунікантів, пов'язаних з-поміж іншого з поняттями *фонтан, лавочка, прикраса, схема, бюджет* тощо, а також із низками прецедентних висловлювань самого Г. Кернеса на зразок «Помножу на нуль...»; «Ти кнопка...»; «Ти змій якийсь...» та інші. Прикметним видається той факт, що лінгвістичним тригером для реципієнта може бути як фраза загалом, алогічність і фактична помилковість якої з погляду змісту вже не є першочерговим чинником рецепції, так і окремий складник висловлення (*одні трупіки, сучий пес, німа питань*), що вже функціонує в модифікованому смисловому навантаженні з послабленням первинного значення.

Підбиваючи підсумок, варто підкреслити, що наша спроба дослідити девіаційну експансію неоантропонімів у мовленні користувачів соціальних мереж репрезентує лише окремий аспект розроблення обраного напрямку, який потребує подальшого вивчення. Творення інноваційних антропонімодериватів підпорядковане здебільшого моделюванню певного типу сприйняття дійсності. Незважаючи на експансивний характер оказіональної словотворчості й залучення не властивих узусу дериваційних моделей, простежується системність у реалізації мовних потенцій. Словник українського антропонімікону розширюється завдяки використанню переважно екзотичних словотвірних зразків. Дериваційні зрушення орієнтовані на творення конотативно біполярних або виразно інвективних лексем. Особливу роль у досліджуваних процесах відіграють структурно-семантичні аналогії до структурно подібних лексем нормативного словника. Актуалізація когнітивно-афективних тригерів у реципієнтів відбувається завдяки прозорості множинних психолінгвістичних значень і неможливості однолінійного декодування. Денотати оказіональних антропонімодериватів викликають труднощі в установленні й параметризації, що спричинено множинністю комбінацій психолінгвістичних і розмитістю лексичних значень. Подібні новації сьогодні часто виступають розгерметизаторами прецедентних висловлювань.

Список використаної літератури

1. Дюкар К. В. Інноваційні одиниці: okazaціоналізми чи потенціалізми? *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: Філологія*. 2012. № 1014. Вип. 65. С. 10–15.
2. Колоіз Ж. В. До питання про диференціацію основних понять неології. *Вісник ЗДУ: Філологічні науки*. 2002. № 3. С. 78–83.
3. Мацюк Г. Взаємодія понять мова – війна як об'єкт лінгвістичного аналізу... *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 35. Т. 7. С. 101–106. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-7-17>
4. Семотюк О. Політичний медіадискурс і медіатизація політики як концепти політичної комунікативістики. *Людина. Комп'ютер. Комунікація: збірник наукових праць*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. С. 144–147.
5. Clyne M. Triggering and language processing. *Canadian Journal of Psychology*, 1980. P. 34.

Надійшла до редакції 03 квітня 2023 р.

Прийнята до друку 01 травня 2023 р.

References

1. Diukar K. V. (2012) Innovation units: occasionalisms or potentialisms? *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Philological Sciences*, 1014, vol. 65, 10–15. [in Ukraine].
2. Koloiz Zh. V. (2002) On the Differentiation of the Basic Concepts of Neology. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences*, 3, 78–83 [in Ukraine].
3. Matusiuk H. (2021) Interaction of the Concepts of Language and War as an Object of Linguistic Analysis... *Humanities science current issues*, vol. 35, T. 7, 101–106 [in Ukraine].
4. Semotjuk O. (2017) Political media discourse and mediatization of politics as concepts of political communication. *Man. Computer. Communication*, 144–147 [in Ukraine].
5. Clyne M. (1980) Triggering and language processing. *Canadian Journal of Psychology*, 34 [in English].

Submitted April 03 2023.

Accepted May 01, 2023.

Kateryna Diukar, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: kateryna.dukar@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0001-5364-1985>

Deviant expansion of neoanthroponyms in the speech of social media users

The article analyzes modern ways of creating occasional anthroponyms in political media discourse as linguistic triggers of the slang level, aimed at modeling a certain type of perception of reality by the recipient, laid down and provided by the creator-speaking. The cause-and-effect relationships of going beyond the limits of the usus in the derivation of units in the historically conservative layer of anthroponyms are traced. There is a tendency towards active use of actual occasional and exotic word-formation patterns for derivation of derivatives. The orientation of derivational shifts towards the creation of pronounced invective lexemes and phrasemes in the context of the direct dependence of the degree of deviation on the expected communicative effect is stated. The exceptional significance for the described processes of action of structural-semantic analogies and associations with structurally similar lexemes from the normative dictionary is indicated. The processes of actualization of cognitive-affective triggers in recipients due to the connotative variability of non-derivatives have been investigated and described. The impossibility of establishing denotations of occasional derivatives in the case of their contextual isolation from a specific speech act is emphasized. Attention is drawn to the multiplicity of combinations of psycholinguistic meanings of derivatives and the blurring of their lexical semantics. The place of occasional derivatives-anthroponyms in modern political media discourse as deliberately used depressurizers of precedent statements is considered. The prospects for the development of the psycholinguistic aspect of occasional derivational processes for various communicative situations and spheres of human activity have been determined for the purpose of a comprehensive and more thorough study and description of the speech manifestation not only of an individual linguistic personality, but also of native speakers in general.

Key words: occasionalism, derivation, linguistic trigger, anthroponym, slang, media discourse
